

ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК СУСПІЛЬНЕ БЛАГО

Ринковий механізм вважається достатньо ефективним у вирішенні проблеми розподілу ресурсів для виробництва індивідуальних або приватних благ. Тобто благ, на які розповсюджуються такі властивості як подільність та принцип виключення. Подільність означає, що товари та послуги створюються у таких одиницях, які можуть бути доступними індивідуальним покупцям. Принцип виключення передбачає можливість усунення індивіда від споживання блага, якщо цей індивід не сплатив продавцю за нього.

Але було помічено, що так злагоджено ринковий механізм працює не завжди, тому не у всіх випадках розподіл ресурсів виглядає як ефективний. Мова йде про так звані зовнішні ефекти або переливи, які можуть бути позитивними та негативними. Позитивні зовнішні ефекти мають місце тоді, коли вигоди від розподілу ресурсів отримує «третя сторона», тобто ті індивіди, які не беруть безпосередньої участі у розподілі. Спрямування ресурсів ринком на виробництво благ, які породжують позитивні зовнішні ефекти є недостатнім. У випадку з негативними зовнішніми ефектами, усе з точністю до навпаки, – «третя сторона» потерпає від втрат, а спрямування ресурсів ринком на виробництво благ є надмірним.

Блага, створення яких ринком можливе, але призводить до виникнення витрат або вигод переливу (тобто ефективний розподіл ресурсів не досягається) називаються квазісуспільними або змішаними. Поряд з тим, існують чисті суспільні блага, які ринку взагалі створювати не доцільно. Які властивості відрізняють суспільні блага? К.Макконнелл та С.Брю характеризують суспільні блага як такі, що мають властивість неподільності (тобто існують у вигляді доволі великих одиниць) та на які не поширюється принцип виключення (тобто неможливо позбавити будь-кого користування суспільним благом). Дж.Стігліц наділяє чисті суспільні блага двома властивостями: їх використання неможливо обмежити і таке обмеження є небажаним, що по суті означає те ж саме, що й недіючий принцип виключення.

Існує кілька причин, які роблять неможливим усунення індивіда від споживання суспільними благами. По-перше, споживання суспільних благ починається відразу після їх виробництва, в той час як споживання приватних благ можливе лише після їх придбання. По-друге, навіть якщо технічно можливо усунути когось від споживання суспільного блага, то витрати, які доведеться для цього здійснити, будуть набагато вищими отриманих вигод. Тому виробництвом чистих суспільних благ займається держава, а у випадку з квазісуспільними благами держава або також бере безпосередню участь у їх створенні, або певним чином впливає на цей процес.

У даному дослідженні зупинимося детальніше на характеристиці одного з суспільних благ, яке умовно назвемо «захист навколишнього середовища». В економічній літературі проблема забруднення навколишнього середовища традиційно розглядається як один із найяскравіших прикладів негативних зовнішніх ефектів. Ми дещо змінимо кут зору і поглянемо не на «забруднення», а саме на «захист навколишнього середовища». Спробуємо довести, чому це є благом і чому це благо суспільне.

Насамперед визначимо, що ми будемо розуміти під «захистом навколишнього середовища». Отже, «захист навколишнього середовища» – це сукупність дій окремих індивідів, їх груп, усього суспільства, спрямованих на підтримку природного середовища у збалансованому стані або його максимальне наближення до такого стану. Збалансований стан навколишнього середовища означає, що зберігається його здатність до самовідтворення.

Благо можемо визначити як все те, що здатне задовольняти потребу людини. Яку потребу задовольняє захист навколишнього середовища? Очевидно, що благо, яке ми розглядаємо є комплексним і неоднорідним, тому може задовольняти не одну потребу, а цілий спектр. Відштовхуючись від класифікації потреб А.Маслоу, покажемо, що «наше благо» задовольняє найрізноманітніші потреби. Так фізіологічні потреби включають в себе потребу у воді. Захист навколишнього середовища спрямований в тому числі, й на такий його компонент, як водні ресурси. В той же час, діяльність спрямована на захист навколишнього середовища може для деяких індивідів бути самоціллю та задовольняти їх потребу у самовираженні. Отже, «захист навколишнього середовища» відповідає критерію блага. Цінність цього блага змінюється в часі під впливом ряду причин, зокрема кількості населення, рівня життя, рівня розвитку технологій тощо.

Чи можна вважати благо «захист навколишнього середовища» суспільним? Ще раз акцентуємо увагу на те, що це благо є неоднорідним, тобто його можна розглядати як цілий набір різноманітних благ (створення та захист зелених насаджень; утилізація і переробка сміття; очищення тих елементів природного середовища, які вже зазнали забруднення і запобігання забрудненню тощо). Можемо припустити, що деякі «складові» не є суспільними благами, а квазісуспільними, а можливо навіть і приватними. Особливо, коли права власності є чітко визначеними (тоді, за теоремою Коуза, відбувається інтерналізація зовнішніх ефектів). Але, якщо розглядати захист навколишнього середовища як певне

цілісне благо, то воно має ознаки суспільного. Це благо є неподільним. Справді, важко відокремити якусь одиницю захисту навколишнього середовища, яку можна спожити. Окрім того, важко позбавити індивіда користуватися цим благом, навіть якщо він не оплатив своє споживання. Ми не можемо заборонити індивіду «користуватися» позитивними наслідками того, що в місті є зелені насадження або зникають сміттєзвалища, внаслідок того, що ми займаємося переробкою та утилізацією відходів.

Виробництво та споживання суспільних благ суттєво відрізняється від виробництва та споживання приватних благ. Дж.Б'юкенен зазначає, що обмін суспільними благами не здійснюється добровільно в межах тієї ж інституційної структури, в якій відбувається обмін приватними благами. Тому варто окреслити ряд проблем, які виникають у зв'язку зі створенням суспільних благ і зокрема захисту навколишнього середовища.

Виробництво суспільних благ відволікає ресурси від виробництва приватних благ, тому існує проблема визначення оптимальної кількості у створенні суспільних благ. Іншими словами, постає питання: скільки коштів суспільство готове спрямувати на захист навколишнього середовища, передавши ці кошти у вигляді податків до державного бюджету і, тим самим, відмовивши собі у використанні цих коштів на придбання приватних благ? Окрім того, існує проблема перерозподілу ресурсів між різними суспільними благами. Адже захист навколишнього середовища – це лише одне з них, а крім нього існує багато інших.

У виробництві приватних благ проблема оптимальних обсягів виробництва також існує, але є і випробувані інструменти для її вирішення – порівняння граничних доходів та граничних витрат. Такий метод аналізу пропонується застосовувати і у випадку із суспільними благами, але тут значно важче виявити показники граничних вигод, оскільки доволі складно виміряти попит на суспільні блага.

Забезпечення приватними благами відбувається на основі добровільних двосторонніх угод на ринку. Суспільні блага за своєю суттю є колективними, оскільки споживаються одночасно багатьма індивідами, тому прийняття рішення про їх виробництво потребує досягнення згоди багатьох сторін. Прийняття таких рішень про створення суспільних благ відбувається через процедури політичного процесу. Тому можна припустити, що ефективність забезпечення суспільними благами перебуває в прямій залежності від злагодженості функціонування політичного процесу в країні.

Усвідомлюючи перелічені проблеми, спробуємо визначити ряд напрямків діяльності, завдяки яким можна наблизитися до ситуації оптимального рівня забезпечення суспільними благами:

– необхідно чітко окреслити права індивіда на належний рівень захисту навколишнього середовища. Декларування прав громадян покладає на державу більше функцій із захисту таких прав, ніж функцій з виробництва певних благ;

– варто врегулювати відносини власності, чітко окресливши права власності на компоненти природного середовища. Мова йде як про звичні для нас права власності на земельні, водні, лісові ресурси, так і нові для України – права власності на забруднення навколишнього середовища. Це дозволить вирішити частину проблеми згідно з теоремою Коуза, максимально передавши ринку функції з виробництва квазісуспільних благ;

– потребує вдосконалення політичний процес, адже від його ефективності значною мірою залежить досягнення оптимального рівня забезпечення суспільними благами;

– відчуття співучасті у колективному виборі у індивіда порівняно сильніше у локалізованих суспільствах, тому значну частину повноважень з виробництва такого суспільного блага як захист навколишнього середовища варто передати із загальнодержавного на місцевий рівень.